

УДК 81'42:32

СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ ВОРОГА ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА АДРЕСАТА В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Діана Каліщук

(м. Луцьк)

У статті акцентується евалюативна природа політичного дискурсу; апеляція до системи цінностей та формування оцінки адресата розглядаються як основні характеристики політичного дискурсу; за допомогою методики інтен-аналізу виявляються та аналізуються інтенції мовця, що входять до блоку „вони”, як засіб впливу на адресата.

Ключові слова: політичний дискурс, цінності, оцінка, вплив, інтен-аналіз, інтенція.

In the article the evaluative nature of political discourse is highlighted; appeal to the system of values and formation of the evaluation of the addressee are considered to be the main characteristic features of political discourse; the speaker's intentions that belong to the group “They” are revealed and analysed through intent-analysis.

Key words: political discourse, values, evaluation, influence, intent-analysis, intention.

Актуальність дослідження. Політичний дискурс набуває сьогодні все більшої ваги в нашому суспільстві і вимагає до себе все більшої уваги дослідників. Він є предметом дослідження філософії, соціології, політології, журналістики, а також різних напрямків лінгвістики: соціолінгвістики, лінгвокультурології, політичної лінгвістики, теорії комунікації, психолінгвістики, нейролінгвістичного програмування. Як зазначає Т. Ю. Ковалевська, в умовах сучасної демократії боротьба за владу, яка лежить в основі політичного дискурсу, – це, передусім, вплив на виборців, навіювання тези про правильність тієї чи іншої позиції, це маніпулювання свідомістю [4,

238]. Дискурсивні особливості політичної комунікації насамперед зумовлені структурою координативних соціальних відносин, притаманних політичному мовленню, і комуніканти взаємодіють у площині гіпотетично рівноправного буття, хоча, внаслідок специфічної мети (боротьба за владу) політичний дискурс орієнтований радше на однобічний вплив, а не на повноцінний контакт між учасниками комунікації [4, 239]. Можна стверджувати, що функція переконання, впливу є провідною в політичному дискурсі, універсальною для політичних текстів різних жанрів і конкретизується через експліцитні та особливо імпліцитні засоби.

А. Д. Белова відносить політичний дискурс до аргументативних дискурсів, визначальною характеристикою яких є цілеспрямованість в період мовленнєвого впливу на реципієнта – переконати адресата в правильності своєї позиції або, хоча б, відстояти її [2, 135]. Політичний дискурс відрізняється від інших видів аргументативного дискурсу головним чином своєю явно вираженою апеляцією до ціннісної системи, яка існує в даному суспільстві.

Постановка проблеми. Метою аргументації в політичному дискурсі є часткова корекція ціннісної системи адресата. Цінності (не тільки традиційно визнані позитивні, але й негативні, і нейтральні [2, 36]) є об'єктом вивчення аксіології. В основі кожної цінності лежить уявлення – вірне чи невірне, свідоме чи несвідоме, загальнолюдське чи національно-культурне – відносно конкретного об'єкта чи явища. Цінності є одним із способів категоризації на основі оцінки, і світ може бути описаний як ієрархія цінностей. Для аргументації важливі, перш за все, етичні і моральні цінності, пов'язані з особливостями національного менталітету і темпераменту, які знаходять своє вираження в нормах мовленнєвої поведінки, моделях ідеальних комунікантів. Ієрархія цінностей з їх високим аргументативним потенціалом складає концептуальну основу мови політики. Саме ціннісні структури є базовими для міфології суспільної свідомості, до якої тим чи іншим чином апелюють політики.

В політичній культурі символи, цінності переломлюються через критерій політичної коректності. Суперечливість судження і очікувана негативна реакція з боку адресата взаємозалежні. Промови політичних лідерів вважаються успішними і ефективними в плані мовленнєвого впливу, якщо вони містять мінімум суперечностей ціннісного плану. Важливим моментом в політичному житті суспільства є той факт, що в результаті зміни авторитетів може відбутися відмова від певних цінностей на деякому етапі, заміна старих елементів-категорій новими, перерозподіл, зміна пріоритетів, підвищення / заниження ролі цінностей в їх ієрархії. Ці зміни знаходять своє вираження на мовному рівні. Тому політичні лідери повинні слідкувати за мінливістю настрою аудиторії, щоб уникнути провалу, адже апеляція до цінностей і національних міфів завжди знаходить найтепліший відгук у народу.

Мова є одним з ефективних засобів оптимізації людської діяльності та, відповідно, однією з найбільших цінностей, вироблених суспільством. Людина орієнтується в світі цінностей сама та орієнтує інших за допомогою мови. К. С. Серажим пропонує розглядати дискурс як відображення процесу орієнтування людини в універсумі своїх цінностей, упродовж якого на основі системи мовних еталонів здійснюється ціннісне розчленування реальності та співвідношувальне зважування її частин – встановлення евалюативних відповідностей – з урахуванням особистих уподобань, потреб і можливостей мовця [6, 202].

Політичний дискурс є одним з найбільш евалюативно насичених видів дискурсу. Він охоплює всю сукупність текстів, що відображають політичну ситуацію в державі, ідеологічну практику окремих партій, політичних рухів чи політичних діячів і безпосередньо пов'язаний з ціннісними орієнтаціями в суспільстві. Семантичне наповнення і прагматика політичного дискурсу зумовлюють наявність оцінних концептів в його основі. Тому політичний дискурс можна віднести до оцінних дискурсів і виокремити оцінність як основну його характеристику.

В текстах оцінка виступає як постійна величина, тексту без оцінки не буває, оскільки навіть нейтральна (нульова) оцінка теж залишається оцінкою. Вона є заданою, закладеною в повідомлення, її присутність у тексті непомітна. Оцінка не нав'язується, а поступово навіюється адресату. Адресат, як і автор, сприймає задану оцінку на сугестивному, емоційному рівні, йому здається, що він самостійно дійшов даного оцінного висновку [7, 277]. Оцінка визначається як різновид модальності висловлення, який відображає аксіологічний план ситуації, позначеної повідомленням, тобто ціннісну орієнтацію мовця щодо інтеріоризованої події, ґрунтується на логічному зв'язку аксіологічної модальності, який виокремлюється модальною логікою [5, 438-439]. Формування потрібної оцінки в адресата відіграє величезну роль в його ідеологічній орієнтації. Залежно від того, як саме (позитивно чи негативно) реципієнт поставиться до запропонованої інформації, так він і буде діяти у політичній комунікації.

Політичні оцінки явищ, подій, фактів можуть змінюватися з часом через низку чинників (ідеологічні перетворення, зміна державного устрою, зміна авторитетів). Відносна сталість оцінок зумовлюється тим, що в їхній основі лежать так звані вічні цінності, сутність яких варіюється залежно від комунікативно-культурного простору їх використання.

Найголовніші з ціннісних категорій політичного дискурсу в результаті їх частого використання стають політичними міфологемами. Однією з основних міфологем політичного дискурсу є наявність зовнішнього або внутрішнього ворога і необхідність боротьби з ним [1, 175-176]. Міфологічна мотивація, яка апелює до психологічних механізмів впливу культурних стереотипів на масову свідомість, є найпростішим засобом впливу на аудиторію. Стратегія створення моделі ворога бере початок з поділу світу на „своїх” та „чужих”. Оскільки людина – істота суспільна, то вона завжди належить до якоїсь групи чи колективу, тому відношення „своє – чуже” фактично пронизує всі сфери людської діяльності, не лише політичну. Проте саме в політичному дискурсі найяскравіше виявляється протистояння „наших

– не наших”, політики найчастіше апелюють саме до цих категорій, які нерідко стають синонімами понять „добре” і „погано”. Загальний зміст категорії „своє – чуже” можна визначити так: те, що належить (не належить) особі або групі (чи суспільству загалом), до якої вона входить, а також те, що її стосується (не стосується) [6, 214]. Наявність „чужого” (опонента, ворога) розглядається або як засіб, або як перешкода для досягнення своїх цілей, задоволення своїх інтересів.

Проте не завжди виявлення та дискредитація ворога виражені у виступах політиків експліцитно. Досить часто вони приховують свої справжні мотиви та думки і подають інформацію у дуже завуальованому вигляді, що сприяє здійсненню маніпулятивного впливу на адресата. Для вивчення справжніх мотивів та інтенцій мовця ефективною є методика інтент-аналізу. Сферою дії методу інтент-аналізу є ментальний стан суб’єкта, який визначається мотивами, інтересами, оцінками, намірами і цілями, тобто, інтенціями [4, 366].

Процедура дослідження. Метод інтент-аналізу дозволяє виділити коло інтенцій, які містяться в політичному тексті, дати їх ранжування та описати індивідуальний стиль політичного діяча. Іntenція визначається як превербальний, осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення. У психолінгвістиці інтенція кваліфікується як керівна сила у сфері свідомості й мислення людини, що впливає на пропозиційний компонент внутрішньої програми мовлення, вибір стилю, способу здійснення програми шляхом переведення її у вербальну форму. Структура інтенції, на думку лінгвістів, містить такі складники: сформоване на підставі мотиву осмислене бажання домогтися певного немовленневого ефекту; усвідомлення необхідності здійснити відповідні дії для досягнення цього наміру; конкретну мотивацію мовленнєвої дії як поштовх до здійснення комунікативного акту [5, 184].

Методика інтент-аналізу дозволяє виявити детерміновані зв’язки між вихідною (мовленнєвою, ілокутивною) та кінцевою (немовленнєвою,

практичною) інтенціями мовця. Опозиція „вихідна інтенція – кінцева інтенція” базується на відмінностях в їх ієрархічному положенні: вихідна інтенція завжди підкорена кінцевій інтенції, і перша є лише засобом реалізації останньої. Модель діалогової взаємодії Дж. Аллена [8] ґрунтується на припущенні про те, що в ході взаємодії комуніканти намагаються розпізнати плани один одного, що вміщують різні цілі, у тому числі і немовленнєві, а потім опираються на виявлений план при вирішенні питання про те, як відповісти на репліку партнера. Оскільки основною функцією політичного дискурсу є боротьба за владу, то кінцевою (практичною, немовленнєвою) інтенцією політичного лідера є переконання масового адресата, завоювання його симпатій, в результаті – перемога на виборах або утримання влади, отже, всі вихідні (мовленнєві, ілокутивні) інтенції підкорені їй. Для позначення цих інтенцій Т. Н. Ушакова використовує термін „комунікативна інтенція” [4, 367], і саме вони є предметом нашого дослідження. Специфічна індивідуальність інтенцій полягає в тому, які об’єкти вибираються для позначення і яке до них відношення.

Процедура аналізу полягає в послідовному, крок за кроком, оцінюванні авторських висловлювань вибраного тексту з метою виявити, чим викликане дане висловлювання, яка його цільова спрямованість, для чого воно потрібне мовцю. Проведений аналіз політичних текстів дозволяє стверджувати, що виділені авторські інтенції утворюють наступні блоки:

- блок „ми”, до якого входять оцінні інтенції з позитивною спрямованістю;
- блок „вони”, до якого входять оцінні інтенції з негативною спрямованістю;
- третя сторона конфлікту (народ), до якого входять інтенції різної спрямованості залежно від позиції політичного лідера;
- ситуація – обговорення поточних подій. До цього блоку також входять інтенції різної оцінної спрямованості.

У даному дослідженні ми детально зупинимось на виділенні та кваліфікації інтенцій, які входять до блоку „вони”. Створення моделі противника, „ворога”, в якості головного об’єкта, по відношенню до якого виражаються негативні оцінки та боротьба позицій, є характерною рисою політичного дискурсу, оскільки дозволяє, певною мірою, зняти з себе відповідальність за деякі дії і звинуватити в усьому „їх”, виправдати свої вчинки, підкреслити перевагу своєї позиції.

Проаналізувавши інтерв’ю Держсекретаря США Кондолізи Райс у “The New York Editorial Board”, в межах інтенцій, що входять до блоку „вони”, ми виділили наступні:

- звинувачення / безособове звинувачення:

Q: And now we've deprived al-Qaida of a national place, you've probably got Iran paying and helping and there's a lot more money around and this (inaudible) intelligence would indicate that they're certainly financing any trouble they can.

Secretary Rice: I think they are financing a lot of trouble. On al-Qaida, they have got a history of not having very good – of having a lot of themselves troubles with al-Qaida. But what they are doing is that they are clearly in Iraq they're financing a lot of trouble in the south ...

... And that meant policies that had also to pressure allies into broader democratization. It meant policies that to address things like the madrasas that had grown up in important parts of the world and support to terrorism, material support to terrorism that was coming even out of friendly countries – not out of friendly governments, out of friendly countries.

- викриття / безособове викриття:

... whether or not you have to go to the root of that and literally start to change the basic nature of a Middle East in which there is politics but it's the politics that's going on the radical mosques. That's where there politics is going on. So that's why Hezbollah emerges strong. That's why Hamas emerges strong. That's why there are no strong alternatives on the moderate side because those legitimate channels for the development of moderate political forces were shut off by

authoritarianism. ... So Afganistan then was supposedly a place that we were fighting against Muslims, which is how they put it, and so – and they're trying to make the same argument about Sudan. Wherever you challenge them, they are going to try to recruit on that basis, they are going to try to stir up passions of people who have differences or perhaps people who have no alternative future or perhaps people who can be led down this road by fiery mullahs.

- критика; дискредитація:

Q: *How do you respond to his (Bill Clinton) accusation that the eight months before 9/11 the Bush Administration, in his words, didn't even try to go after al'Qaida?*

Secretary Rice: *... Nobody organized this country or the international community to fight the terrorist threat that was upon us until 9/11. ... We just were not organized as a country either domestically or as a leader internationally. But what we did in the eight months was at least as aggressive as what the Clinton Administration did in the preceding years. In fact? It is not true that Richard Clarke was fared. Richard Clarke was the counterterrorism czar when 9/11 happened and he left when he did not become Deputy Director of Homeland Security some several months later. We were not left a comprehensive strategy to fight al-Qaida. For instance, big pieces were missing, like an approach to Pakistan ... And there were reasons that nobody could think of actually going in and taking out the Taliban, either the Clinton Administration or the Bush Administration ...*

Q: *So you're saying Bill Clinton is a liar?*

Secretary Rice: *No, I'm just saying that, look, there was a lot of passion in that interview and I'm not going to – I would just suggest that you go back and read the 9/11 Commission report on the efforts of the Bush Administration in the eight months, things like working to get an armed Predator that actually turned out to be extraordinarily important, working to get a strategy that would allow us to get better cooperation from Pakistan and from the Central Asians, but essentially continuing the strategy that had been left to us by the Clinton Administration, including with the same counterterrorism czar who was Richard Clarke.*

- **протистояння**, яке може бути підсилене **попередженням** чи прихованою або й не прихованою **погрозою**:

... Oh, I think you do have to neutralize Iran's policies. I don't think there's any doubt about it. ... neutralize Iran and their reach and their policies and their troublemaking. ... Well, you know, I've heard a lot about how Iran considers itself to be in a strong position, but if you look at it from Iran's point of view they have a neighbour in Afganistan with American forces and they a neighbour in – and by the way, a lot of other NATO forces now – and they have a neighbour in Iraq with American forces with the chance that there's going to be an Iraqi Government that will be Shia majority but nontheocratic and friendly toward the United States. I would say that from their point of view their neighbourhood has actually deteriorated, not gotten better.

- **відмежування** від точки зору, яка не співпадає з власною:

... And when you hear people say, well, you're not paying attention to the core of the war on terrorism because you only want – because there's Iraq you didn't pay full attention to Afganistan, that's what people are saying. And the President has a different view and I have a different view, which is that we are doing all those things about al-Qaida.

Обговорення результатів. Отже, можна стверджувати, що, як одна з головних міфологем політичного дискурсу, модель ворога (внутрішнього чи зовнішнього) є надзвичайно сильним засобом здійснення впливу на адресата. Наявність протилежної сторони дозволяє виправдати багато власних вчинків, які були б неприпустимими, якби не потреба боротьби з ворогами, в якій всі методи можливі; дозволяє перекласти відповідальність на когось за все, що може піддаватись критиці чи осуду з боку спостерігача, відстояти свою точку зору, що, в результаті, дає змогу завоювати симпатії аудиторії та її підтримку. Методика інтент-аналізу дозволяє виділити інтенції, які входять до блоку „вони”, а саме: звинувачення, безособове звинувачення, викриття, безособове викриття, дискредитація, критика, протистояння, попередження, відмежування, погроза, які не завжди виражені в тексті експліцитно. Даний

метод допомагає виявити індивідуальні особливості мовця, що дає змогу правильно оцінити його мовлення та адекватно інтерпретувати надану інформацію.

Література:

1. Баранов А. Н. Политическая аргументация и ценностные структуры общественного сознания // Язык и социальное познание: Сб. статей. – М.: Центр. совет филос. (методолог.) семинаров при Президиуме АН СССР, 1990.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – Киев, 2003. – 304 с.
3. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса, 2001. – 344 с.
4. Психолінгвістика: Учебник для вузов / Под ред. Т. Н. Ушаковой. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 416 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики): Монографія (за ред. В.Різуна). – Київ, 2002. – 392 с.
7. Чадюк О.М. Опозиція „ми – вони” у сучасній українській політичній метафориці. // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т. II. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. – 384 с.
8. Allen J. F. A plan-based approach to speech acts // Ph. D. Thesis. Computer science department, University of Toronto, 1979. – 154 p.

Джерело ілюстративного матеріалу:

1. Interview with the New York Post Editorial Board. Secretary Condoleezza Rice. New York City. September 25, 2006. – www.whitehouse.gov